
Oliver P. Richmond

PAU

Una molt breu introducció

INSTITUT
CATALÀ
INTERNACIONAL

PER LA PAU

#20

Aquest llibre ha estat també editat en PDF i ePub seguint criteris de sostenibilitat.

Els llibres de la col·lecció «Eines de Pau, Seguretat i Justícia» volen ser, sobretot, un suport útil per a les persones que, amb diferents graus d'implicació, se senten compromeses amb el treball per la pau. Amb aquesta col·lecció volem posar a l'abast del públic llibres curts, clars i pràctics, llibres que proporcionin tant una visió crítica de les relacions internacionals i els conflictes en el món actual com orientacions i guies per a l'activisme en favor de la pau i la justícia; tot un repte que esperem assolir posant a mans dels lectors i les lectores les traduccions d'obres de reconeguda qualitat i també de producció pròpia.

Aquesta col·lecció està codirigida per Tica Font i Elena Grau.

© Oliver P. Richmond, 2014
© Institut Català Internacional per la Pau, 2017
© Pepe Ventura, per la traducció

Títol original: *Peace. A very short introduction*, 2014

Autor: Oliver Richmond
Disseny gràfic: Arianne Faber
© Il·lustració de la coberta: Arianne Faber
Realització editorial: líniazero edicions

Col·lecció «Eines de Pau, Seguretat i Justícia»

Institut Català Internacional per la Pau
C. Tapineria, 10, 3a planta
08002 Barcelona
www.icip.cat

Dipòsit legal: XXXX

Pau. Una molt breu introducció es va publicar originalment en anglès [*Peace. A very short introduction*] el 2014. Aquesta traducció al català és una publicació de l'ICIP d'acord amb Oxford University Press.

Oliver Richmond és doctor en Relacions Internacionals i professor del Departament de Política de la Universitat de Manchester. Va ser fundador del Center for Peace and Conflict Studies, que va dirigir entre els anys 2005 i 2012. La seva àrea de coneixement és la teoria de la pau i del conflicte, i com es vincula amb la teoria de les relacions internacionals. Ha desenvolupat activitats de recerca tant en l'àmbit acadèmic com en destacades institucions compromeses en la construcció de la pau.

Autor de nombroses publicacions, entre els seus darrers llibres destaquen *Peace Formation and Political Order* (2016), *Failed Statebuilding and Peace Formation* (2014) i *A Post-Liberal Peace* (2011).

AGRAÏMENTS

Gràcies a Mike Pugh, Alison Watson, Lucy i Carmel Richmond i Jasmin Ramovic pel seu ajut, sense oblidar els revisors anònims i unes quantes persones més, per les seves aportacions i per encoratjar-nos. També voldria expressar el meu agraïment a Andrea Keegan i Emma Ma, d'Oxford University Press, pel seu atent suport.

SUMARI

Agraïments	6
Introducció: les múltiples dimensions de la pau	9
1. Definir la pau	13
2. La pau en la història	31
3. La pau contemporània	49
4. La pau dels vencedors en la història	59
5. La pau constitucional	67
6. La pau institucional	75
7. La pau civil	87
8. Manteniment de la pau, construcció de la pau i construcció de l'estat	99
9. Formes híbrides de pau	117
Epíleg: noves agendes de pau	131
Lectures complementàries	139

Introducció: les múltiples dimensions de la pau

pau:

absència de guerra, desordre o dissensió (s'integra en la llengua anglesa en el segle XII); tranquil·litat, quietud, concòrdia (segle XIII); pacificació (segle XV).

Oxford Concise Dictionary of Etymology

Un esquema

La història de la pau és tan antiga com la història de la humanitat mateixa i, sens dubte, tan antiga com la guerra. És una trajectòria de progrés, sovint en circumstàncies molt difícils, com el present volum il·lustrarà. En la història, sovint s'ha entès que la pau implicava, com en la definició de l'*Oxford English Dictionary*, l'absència de violència manifesta o d'una guerra entre estats o, de vegades, dins dels estats mateixos. Sovint es pensa que la guerra és l'estat natural de la humanitat i que la pau, sigui com sigui, és quelcom de fràgil i fugaç. Aquest llibre qüestiona aquest punt de vista. En les seves diverses formes, la pau ha estat, amb diferència, l'experiència més habitual per a la humanitat, tal com ho indiquen els registres arqueològics, etnogràfics i històrics. Gran part de la història s'ha caracteritzat per una pau i un ordre relatiu, alhora que les estructures de la seguretat, la llei, la redistribució de recursos i la justícia no han parat d'avançar. La pau ha tingut un paper central en l'experiència humana i, actualment, hi ha una versió sofisticada de la pau que ha assolit una acceptació generalitzada.

La pau es pot organitzar a escala nacional, en el si de l'estat; internacionalment, amb organitzacions i institucions d'abast mundial, o transnacionalment, amb actors l'àmbit dels quals transcendeix tots aquests nivells. La pau pot ser pública o privada. Sovint la pau ha estat un fenomen ocult, subordinat al poder i als interessos. Molts analistes prefereixen imaginar que el poder públic (dels polítics nacionals, les forces armades o els representants internacionals) és responsable de l'ordre i no de l'harmonia social, econòmica, política o cultural. A més, en l'economia política de la guerra i la violència, els polítics i els mitjans de comunicació difonen la informació per tot el món, de manera que sovint fan que la violència sigui un esdeveniment mediàtic més rellevant i rendible que la pau. Aquesta perspectiva tendeix a predominar en els punts de vista dels polítics, buròcrates i dissenyadors de polítiques internacionals que tenen el paper de resoldre problemes i gestionar les crisis. A conseqüència de les limitacions materials i temporals, aquestes iniciatives de mitigació tendeixen a ser limitades i pragmàtiques. D'altra banda, l'aspiració a llarg termini d'assolir una pau sostinguda i autònoma a través d'un procés d'abast ampli rarament s'ha complert, ni tan sols amb l'ajut combinat, en els últims temps, dels donants internacionals, l'Organització de les Nacions Unides (ONU), el Banc Mundial, les forces militars o les ONG internacionals.

Les teories i les pràctiques de pau han fet passos de gegant al llarg del temps. Tanmateix, el fet que la història de la pau, tan ubiqua, s'expliqui tan poc afavoreix les elits poderoses que consideren la violència com una eina política o econòmica. Tampoc no hi ajuda el fet que la pau sigui un concepte força ambigu. Al llarg de la història, els governs autoritaris i els estats poderosos han tendit a imposar la seva versió de la pau tant als seus ciutadans com als d'altres estats, com quan l'URSS suprimia la dissidència entre la seva població i en la dels seus estats satèl·lit, com l'Alemanya Oriental o Txecoslovàquia. Pot ser que hi hagi una connexió molt estreta entre la pau i la guerra, com quan es desplega una força militar per fer la pau; per exemple, durant els atacs aeris de l'Organització

del Tractat de l'Atlàntic Nord (OTAN) a Bòsnia i Hercegovina, l'any 1995, i a Iugoslàvia, el 1999. Els primers van posar fi al setge serbi de Sarajevo, que havia durat tres anys, i van conduir als acords de pau de Dayton de 1995; i els segons van posar fi a la guerra de Kosovo de 1999, en la qual els serbis havien intentat eliminar l'oposició d'ètnia albanokosovar, i va desembocar en l'establiment d'una missió de l'ONU a Kosovo. D'altra banda, tant George Orwell (1903-1950), en la seva novel·la *1984*, com el teòric social francès Michel Foucault (1926-1984) posaren en relleu els perills de la relació entre la guerra i la pau en els seus coneguts aforismes: «La pau és guerra», «La guerra és pau».

Un ventall ampli de fonts indiquen que el sorgiment de la pau està estretament relacionat amb diverses lluites polítiques, socials, econòmiques i culturals contra els horrors de la guerra i l'opressió. Normalment l'activisme per la pau s'ha basat en campanyes pels drets i per respondre a les necessitats individuals i grupals, orientades a la igualtat material i jurídica entre grups, gèneres, races i religions, al desarmament i al desenvolupament de les institucions internacionals. Això ha exigut la construcció d'associacions, xarxes i institucions locals i internacionals que convergien en agendes de consens. Durant el segle XVIII l'activisme per la pau promogué campanyes de la societat civil, organitzades internacionalment, contra l'esclavitud i, de llavors ençà, a favor de la dignitat i dels drets humans bàsics. Diversos moviments per la pau han lluitat per la independència i l'autodeterminació o pel dret a sufragi i el desarmament (el més famós dels quals és, potser, la campanya pel desarmament nuclear). La gent comuna pot, com sovint ha fet, mobilitzar-se per la pau en termes socials, mitjançant mètodes de resistència pacífica (com fou el cas a l'Índia amb l'oposició no violenta contra el govern britànic des de la dècada de 1920 fins a la independència l'any 1947).

La qüestió de quina és la «condició natural» de la humanitat, si la pau o la guerra, és controvertida. L'esquerra política sosté que hi ha una lluita constant contra l'opressió per assolir la pau i la justícia, però que només és acceptable una versió àmplia de la pau. Per contra, la dreta

afirma que la violència és endèmica i inherent a la societat humana i que, consegüentment, l'única opció pragmàtica per a l'estat consisteix en una versió restringida de la pau. No obstant això, hi ha tot un món d'evidència que mostra el desig popular d'una forma àmplia de pau. També podria ser que la societat civil estigués més sensibilitzada per les qüestions de pau que les elits, els estats, les institucions, els polítics, els responsables de les polítiques i els buròcrates. Aquest segon grup d'actors tendeix a centrar-se en un conjunt d'interessos més reduïts i alimentats per la demanda de seguretat i de guanys, mentre que la societat civil exigeix una pau quotidiana que porti prosperitat i, en absència de formes directes de poder, pateix les vicissituds de la guerra i el conflicte amb la màxima gravetat.

Aquesta obra breu exposa la història, positiva però controvertida, de l'evolució de la pau, tant en la teoria com en la pràctica (i, principalment, des de la perspectiva del Nord global). Cal tenir en compte que les tradicions de pau no occidentals, procedents de civilitzacions, religions i identitats històriques de gran importància, també han fet contribucions importants. Per bé o per mal, l'Occident ha estat una de les veus més influents en la definició de la política i l'economia de la pau, com a mínim des de la Il·lustració. Ha encapçalat el desenvolupament del que avui es coneix com a «pau liberal», en la qual s'ha basat l'arquitectura internacional posterior a la Segona Guerra Mundial i a la guerra freda. Des de principis del segle XXI s'ha imposat gradualment una pau neoliberal. Malgrat tot, les veus més crítiques o no occidentals gaudeixen cada vegada de més presència en el debat sobre la pau. Roman actiu l'esforç per refinar aquests models o per cercar alternatives millors, potser híbrides, en un món creixentment postcolonial i postliberal.

1. Definir la pau

En tant que pau, ¿no és veritat que m'elogien tant els humans com els déus com a veritable font i defensora de tot allò bo? Quina prosperitat, seguretat o felicitat hi ha que no se'm pugui atribuir? D'altra banda, ¿no és cert que la guerra és la destructora de tot i la vertadera llavor del mal?

Erasme de Rotterdam, *Querela Pacis*

Definir la pau i les seves dimensions és difícil. No n'hi ha una sola, de definició. Un punt de partida és pensar-hi com a versió restringida, la qual cosa implica posar fi a la violència, però no resoldre'n les causes subjacents. D'acord amb aquest marc, l'actual situació a Xipre (amb les forces armades greco i turcoxipriotes) o a Corea (amb les forces nord i sud-coreanes), caracteritzada per l'afrontament quotidià de dos bàndols als dos costats d'una frontera desmilitaritzada, es podria definir com una situació de pau. Per contra, una versió més àmplia de la pau comportaria un acord de pau, un estat pacífic i una societat regida per un sol model universal. La creació de la Unió Europea a partir de les ruïnes de la Segona Guerra Mundial en podria ser un exemple, perquè en van sorgir estats molt similars. Finalment, la presència de múltiples versions de la pau implicaria la coexistència de sistemes polítics i socials molt diferents, però, alhora, d'una acceptació de les seves divergències. Potser, l'acord de pau entre Egipte i Israel l'any 1978 és un bon exemple d'aquest enfocament, en què uns estats molt diferents i la seva població, amb molts desacords i diferències molt profundes i encara vives, es reconcilien, tot i que fins a un cert punt. Un altre exemple es troba en la forma de pau que sorgeix al Timor Oriental des que acabà l'ocupació d'Indonèsia l'any 1999. Aquest

esquema segueix en part el model que planteja l'estat modern, en el qual la democràcia, la llei, els drets humans i el desenvolupament constitueixen un marc en què els conflictes són gestionats per les institucions, el dret i l'increment de la prosperitat. Tot això es combina, també, amb els costums i els sistemes d'autoritat molt diferents en l'àmbit de la comunitat, com els processos de resolució de conflictes i les formes de govern de tipus consuetudinari, inclosos els emprats històricament pels ancians, la llei consuetudinària antiga i les conegudes cerimònies tradicionals de reconciliació anomenades *tara bandu*. L'any 2013, el president del país va reconèixer la importància d'aquests enfocaments, especialment perquè són més propers a la cultura de la població que l'estat modern, i el parlament del Timor està debatent la possibilitat d'incorporar aquestes pràctiques culturals de resolució al sistema legal formal.

Cada una d'aquestes versions de la pau ofereix a la societat uns nivells diferents de seguretat i drets; una versió restringida seria bàsica, però relativament insegura, mentre que una versió més àmplia seria més complexa, però també més sostenible i, per acabar, un enfocament múltiple seria encara més complex, però estable. Hi ha, tanmateix, una pregunta central subjacent als tres tipus de pau: es fa la pau subjugant els enemics, assimilant-los i convertint-los en quelcom de similar al grup dominant o bé acceptant-los i, per tant, reconciliant-se amb allò que els fa diferents?

Segons Johan Galtung, un dels fundadors dels estudis de pau contemporanis, una «pau negativa» és l'objectiu de les versions restringides de la pau (la qual cosa seria una bona descripció del tractat de pau fallit que succeí la Primera Guerra Mundial), mentre que una «pau positiva» seria el propòsit de les versions més àmplies (la qual cosa bé pot explicar la pau europea posterior a la Segona Guerra Mundial). Un concepte més recent, el de «pau híbrida» amalgama múltiples perspectives (com les que poden estar sorgint en llocs com el Timor Oriental o Kosovo després dels conflictes de finals dels anys noranta). Una concepció restringida de la pau indica una absència de violència manifesta (com el conflicte armat

o un conflicte de baixa intensitat) tant entre estats com en el seu si. Pot adoptar la forma d'un alto el foc o d'un acord per compartir el poder, o conviure amb un sistema polític autoritari. Indica que un estat o un grup social dominen la resta, ja sigui mitjançant la violència o uns mitjans més subtils. Aquest enfocament té l'avantatge de la simplicitat, però una pau negativa sempre serà fràgil, perquè es basa en configuracions del poder en canvi constant, ja sigui en el sistema internacional o dins de l'estat. L'anomenada «violència estructural», oculta i integrada en els sistemes social, econòmic i polític, segueix sense ser abordada. Així es podria explicar per què, després de diversos altos el foc durant la primera dècada del segle XXI, el procés de pau s'ha esfondrat diverses vegades a Colòmbia: perquè els problemes fonamentals del conflicte, especialment en relació amb la distribució de la terra, la pobresa i la desigualtat socioeconòmica, no s'han abordat. Un acord de pau basat en una concepció restringida de la pau probablement no seria satisfactori més enllà del curt termini. Pot ser que la força militar o un govern autoritari mantinguin un ordre de seguretat bàsic, com a l'Alemanya Oriental durant la guerra freda, però hi romanen molts dèficits relatius als drets humans, la representació democràtica i la prosperitat.

Aquests problemes que perviuen són marcadors de violència estructural, és a dir, de violència indirecta generada per les estructures opressores del govern, la llei, la burocràcia, el comerç, la distribució de recursos o la classe social, o deguda a la pobresa o als problemes mediambientals. De fet, de vegades pot haver-hi violència estructural fins i tot en societats relativament pacífiques.

Una concepció negativa de la pau es basa en una visió del conflicte com a «inherent». És a dir, que la violència és intrínseca a la naturalesa humana, és part de la nostra biologia i, en conseqüència, és endèmica a la societat, en la història i entre els estats en l'arena internacional. Aquest tipus d'argument sol ser el producte d'observacions sobre com semblen comportar-se els animals, especialment primats (tot i que l'aplicabilitat d'aquesta evidència empírica és molt discutida). La pau negativa també es pot referir

a les tensions que el capitalisme global produeix a les societats pertorbades per la seva «destrucció creativa». Poc s'hi pot fer, tret d'alleujar-ne els pitjors excessos. Així, és fàcil compartir aquesta postura si s'adopta una visió de la història que se centri només en els seus moments més visibles i, sovint, violents, com les guerres civils o internacionals.

Si el conflicte és endèmic perquè té les arrels en la naturalesa humana, no hi ha res a fer-hi tret d'utilitzar la força per promoure interessos estratègics. Això representa una visió conservadora i en certa manera passada de moda sobre la política de la pau i la guerra. En aquests termes, la seguretat significa conservar la jerarquia d'estats preexistent, la seva sobirania territorial i un equilibri de poder entre ells, com a l'Europa del segle XIX i en el sistema del concert europeu posterior a 1815. Aquesta era l'actitud envers la guerra, el conflicte i la seva relació amb una pau negativa (amb excepcions honorables) des de l'antiguitat fins a, si més no, la Il·lustració o, potser, fins al sorgiment del feixisme a principis del segle XX. La pau existia (en certa manera com convenia a reis, reines, emperadors i diversos dictadors i des de la seva perspectiva) sobretot com a punt mort entre governants o com a victòria absoluta, entre les freqüents batalles que tingueren lloc al llarg de la història. En aquesta versió de la història, els humans són només peons dels poderosos i els seus interessos. A poc a poc, des de la Il·lustració, aquestes perspectives han estat substituïdes per enfocaments de pau positiva.

Una concepció més àmplia de la pau designa tant l'absència de violència oberta entre i dins els estats com l'objectiu de crear les condicions perquè la societat visqui sense por ni pobresa, en un sistema polític que susciti un consens ampli. Implica la satisfacció relativa de les necessitats dels membres de la societat, així com l'estabilitat de les institucions polítiques, la llei, l'economia, els estats i les regions. Representa la proverbial «vida bona» o «pau perpètua» sovint citades per filòsofs cèlebres, des d'Aristòtil (384-322 aC) fins a Immanuel Kant, filòsof liberal alemany (1724-1804). D'ençà de la Il·lustració, gran part de la història política, especialment d'ençà que el tractat de Westfàlia portà la pau a gran part

d'Europa el 1648, reflecteix un intent de desenvolupar una conceptualització científica de la pau en termes positius.

Per tant, l'argument que el conflicte és inherent a la naturalesa humana bé podria ser un mite. Aquesta història de la pau negativa es difon mitjançant l'observació equivocada de la violència dels primats i els supòsits darwinians que la natura humana segueix el mateix patró. Aquests arguments socialdarwinians afavoreixen aquells que controlen els recursos i el poder, una coalició conservadora i elitista. Per contra, fins i tot en el món animal, els primats mostren impulsos d'ordre social i pacificació. Es pot, doncs, afirmar que, de fet, la pacificació ha estat l'activitat més comuna de la humanitat al llarg de la història. Com que totes les societats han patit el conflicte a diverses escales, totes han desenvolupat mètodes sofisticats per fer la pau, des d'institucions socials fins a processos jurídics formals i institucions de govern públic. En contra del punt de vista de la inherència, el conflicte i la guerra són comportaments apresos. L'acció humana pot evitar o alleujar el conflicte a través de les institucions, els compromisos i acords, la redistribució de recursos i l'educació. Aquesta perspectiva ha donat forma, durant el segle XX, a l'esforç per construir una pau positiva, definida com l'estabilitat a llarg termini, la sostenibilitat i la justícia social. A partir d'aquesta concepció es va desenvolupar la mediació (com l'efectuada pel president nord-americà Carter després de la guerra de 1974 a l'Orient Mitjà entre l'Egipte i Israel), les accions de manteniment de la pau (com a Xipre, el Congo i molts altres països), la resolució i la transformació de conflictes (àmpliament aplicades en l'àmbit de la societat civil) i la construcció de la pau (com a Cambodja i Bòsnia i Hercegovina durant la dècada de 1990). Aquestes estratègies s'han basat sovint en garanties de seguretat, com les ofertes pels Estats Units o l'OTAN.

En una narrativa pública o oficial de la història tendeixen a predominar-hi les elits (reis, reines, emperadors, polítics, militars, figures religioses, els molt rics i, més sovint, de sexe masculí). Tanmateix, també hi ha un recull privat de la història quotidiana que presenta una concepció més

matissada de la societat i la història humanes. En aquest recull privat es fa visible una pau positiva com la que es troba en la vida diària, potser similar a la «vida bona» d'Aristòtil. Aquesta tendència de pacificació social i «natural» potser és menys visible que les ruptures causades per la violència, però representa l'activitat de la vida quotidiana i les contribucions al desenvolupament de les institucions polítiques i internacionals, des dels parlaments al sistema de l'ONU.

Des d'aquest punt de vista, els avenços contemporanis en el pensament de la pau han anat molt més enllà de la pau negativa per endinsar-se en una recerca sobre la forma que podria adoptar una pau per ser emancipadora, quotidiana i empàtica en diferents contextos socials concrets de tot el món (des de l'Afganistan fins a Libèria, per exemple), així com dins l'arquitectura del sistema internacional contemporani. En conseqüència, hi ha hagut allunyament respecte dels conceptes tradicionals de la seguretat que atribuïen a l'estat el pes de la responsabilitat d'assegurar el seu territori i la seva sobirania, com sostenia Max Weber (1864-1920), un dels fundadors de la sociologia. Aquesta perspectiva ha estat substituïda en els últims temps per una versió de la seguretat que se centra en els éssers humans més que no en l'estat.

Una pau positiva

Una pau positiva, acompanyada de conceptes com la «seguretat humana» (que, l'any 1994, un dirigent del Programa de l'ONU pel Desenvolupament va definir com «l'absència de por i l'absència de necessitat»), constituiria una prioritat més important que la seguretat de l'estat, mentre que els arguments que sostenen que, en la societat, la violència és apresada, en lloc d'innata, impliquen que el conflicte es pot resoldre d'una manera mútua i consensual. Per tant, és possible que sorgeixi una forma més àmplia i inclusiva de pau. Es pot eliminar la violència directa i estructural. Aquesta pau és acceptable per la gent comuna en l'àmbit quoti-

dià, no només per les elits polítiques i econòmiques en funció dels seus interessos. És una situació que transcendeix les qüestions de seguretat bàsiques relatives al poder, al territori i als recursos materials i ofereix una pau similar a les vides quotidianes de moltes persones a les democràcies liberals desenvolupades, en les quals la seguretat, la llei, l'ordre i la prosperitat, en termes comparatius i relatius, són la norma. En aquestes condicions es poden assolir la justícia social (drets humans, representació democràtica, igualtat material relativa i prosperitat), la rendició de comptes dels estats i les elits i també la pau entre els estats.

Aquesta versió de gran qualitat de la pau rarament s'ha aconseguit després de la guerra, si no és amb una perspectiva a llarg termini, com després de la Segona Guerra Mundial en el cas de la majoria de països afectats. Aquest punt de vista descarta que el conflicte sigui inherent a la naturalesa humana i, per tant, que sigui inseparable dels estats i les institucions, i sosté així que el conflicte el poden resoldre plenament les persones, els estats i les institucions. L'ésser humà té la capacitat d'entendre per què neix el conflicte i de desenvolupar tot un ventall d'iniciatives innovadores per respondre-hi. Aquests humans pacifistes no se subordinen als poderosos, sinó que són persones que es comprometen políticament en arquitectures, institucions i campanyes de pau, tant locals i quotidianes com transnacionals o internacionals. És un enfocament rellevant perquè parteix de la premissa que la naturalesa i les causes del conflicte procedeixen de moltes dinàmiques diferents; per exemple, dinàmiques socials, econòmiques, polítiques, militars i de recursos –com les diferències identitàries, ètniques o de classe–, unes institucions polítiques injustes –dèbils o poc representatives–, o la competició per recursos com la terra, el petroli, els minerals o la mà d'obra.

Unes causes múltiples i entrelaçades com aquestes requereixen respostes multidimensionals i sofisticades, si el que es vol és resoldre el conflicte. A conseqüència d'aquesta línia de pensament, les relacions internacionals, la ciència política i la recerca sobre la pau i el conflicte, així com el dret, la sociologia, l'antropologia, el desenvolupament i l'econo-